

MOKSLINIS GYVENIMAS

MOKSLINĖ KONFERENCIJA "1941-JI LIETUVOJE: KARO PRADŽIA IR BIRŽELIO SUKILIMAS"

1991 m. birželio 19–20 d. Vilniuje Lietuvos Mokslų Akademijos posėdžių salėje ir Lietuvos istorijos institute vyko mokslinė konferencija "1941-ji Lietuvoje: karo pradžia ir birželio sukilimas". Konferencija buvo skirta lietuvių tautos 1941 m. birželio 23 d. sukilimo 50-osioms metinėms paminėti. Ją organizavo Lietuvos istorijos instituto Partijų istorijos skyrius.

Konferencijoje perskaityta 20 pranešimų. Birželio sukilimo ir karo pradžios įvykiai Lietuvoje buvo analizuojami, aiškinami atsizvelgiant į visą istorinį foną. Konferencijoje nagrinėti tautos pasipriešinimo sovietinei agresijai, krašto aneksijos, sovietinio režimo įtvirtinimo planams, antinacinės bei pokarinės ginkluotos rezistencijos, karo ir pokario politinės situacijos Lietuvoje istorijos klausimai.

Konferenciją pradėjo Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas, ist. m. dr. A. Eidintas. Jis įvertino išsivijoje pasirodžiusių istorinę literatūrą apie birželio mėnesio sukilimą, išskėlė kai kurias aktualias sukilimo tyrinėjimo problemas. Išskyrus K. Škirgos "Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti" (Dokumentinė apžvalga, Vašingtonas, 1973), A. Mieželio straipsnį "1941 m. birželio sukilimas" Lietuvių enciklopedijoje (1963. T. 29. P. 166–179.), vieną kitą, atsiminimų fragmentą, sukilimas beveik visai netyrinėtas. Todėl sunku nusakyti LAF'o programinių teiginių savitumą, A. Maccinos plunksnos ar Berlyno įtaką jų autoritarinei dvasiai. Jo nuomone, nelengva pasakyti, ko būta daugiau birželio sukilime – gerai LAF'o organizuoto tinklo, stichinio antibolševikinio prado ar vokiečių karinės žvalgybos įtakos, gryo lietuvių noro nusikratyti bolševikinio režimo, atkurti savo valstybę. Kiek buvo savarankiška Laikinoji vyriausybė, kiek kaltas tam tikras istorinės šaknis turėjęs antisemitizmas ar speciali nacių komanda A, kurios viršininkas savo ataskaitoje rašė, jog kai kuriose vietose lietuvių valdžios įstaigos griežtai priešinosi žydų žudynėms.

H. Šadžiaus pranešime "Politinis pasipriešinimas Lietuvoje sovietizacijai 1940–1941 m." iš esmės kritiškai vertino antibolševikinės rezistencijos veiklos mastą ir poveikį visuomenėje vykusiems procesams. Remiantis sovietinių represinių įstaigų suimtų žmonių skaičiumi, negalima spręsti apie politinį pasipriešinimą, juk, pasak pranešėjo, daugiausia buvo suiminėjama ne už antisovietinę veiklą 1940–1941 m., o už praėities veiklą. Istorikai dažnai istorinius reiškinius vertina subjektyviai, iš dabarties pozicijų, pasiduoda skaičių didinimo euforijai, pvz., politinių kalinių skaičius yra labai išpūstas.

V. Kancevičius pranešime "1940–1941 metų tautinės rezistencijos tikslai ir jų realizavimas" nagrinėjo 1941 m. birželio 23 d. Lietuvos

nepriklausomybės atkūrimo akto istoriją, pagrindinį dėmesį skirdamas šio akto koncepcijai ir 1940–1941 m. tautinei rezistencijai, rengusiai sąlygas valstybei atkurti, sovietinės okupacijos ir aneksijos padariniams likviduoti. Lietuvos nepriklausomybės birželio 23 d. atkūrimo aktą, kurį paskelbė sukilimo metu susidariusi Lietuvos laikinoji vyriausybė, pranešėjas vertino kaip ir 1918 m. vasario 16 d. ir 1990 m. kovo 11 d. aktus, šie trys aktai žymi kovos už Lietuvos valstybės atkūrimą etapus.

V. Brandišauskas pranešime "1941 m. birželio sukilimas" analizavo sukilimo priežastis, pasirengimą sukilimui, jo eigą, ypatybes, sukilėlių ideologijos bruožus, sukilimo reikšmės vertinimo, dalyvių bei žuvusiųjų apskaitos problemas. Pranešėjo nuomone, sukilimui buvo būdingas spontaniškumas ir masiškumas, dauguma partizanų būrių susidarė, karui prasidėjus. Į sukilimą įsitraukdavo žmonės, net negirdėję apie pagrindinį, aktyvistų frontą. Tikslų sukilimo dalyvių skaičių sunku tiksliai pasakyti, iševijos istoriografijoje jis svyruoja nuo 90 iki 131 tūkstančių, žuvusių skaičius svyruoja nuo 2 iki 6 tūkstančių. Pranešėjas abejojo šių skaičių tikslumu, jo nuomone, visoje Lietuvoje žuvusių sukilėlių galėjo būti apie 500 žmonių. Pranešėjo nuomone, tiek LAF'o sukilėlių, tiek vėliau atkurtos vyriausybės veikloje būta antisemitizmo, o sukilėlių tikslai, nors grįsti kilnia idėja, buvo iliuziniai. Karinės, o vėliau ir civilinės vokiečių valdžios įvedimas Lietuvoje tereiškė, jog vieną prievartą pakeitė kita.

Be šių trijų pagrindinių pranešimų, konferencijoje buvo nagrinėjamos ir kai kurios kitos karo išvakarių visuomeninio ir politinio gyvenimo problemos. J. Jakaitienė aptarė padėtį valstiečių liaudininkų partijoje, J. Skirius – lietuvių politines aspiracijas Jungtinėse Amerikos Valstijose, P. Arlauskas – sovietinius agrarinius pertvarkymus, J. Matusevičius – LKP(b) finansavimo politinius ir teisinius aspektus, K. Navickas – LKP(b) vietą ir vaidmenį Lietuvos valstybės ir tautos tragedijoje, G. Surgailis – lietuvių nelegalų traukimąsi į Vokietiją.

Vokietijos – SSSR karas, birželio sukilimas neatkūrė Lietuvos valstybės, neatnešė tautai laisvės ir nepriklausomybės. Buvo suspenduota Laikinosios vyriausybės veikla, uždraustas LAF'as, kitos politinės partijos ir organizacijos. Bolševikinę okupaciją pakeitė nacistinė okupacija. Iš 1940–1941 m. antibolševikinės rezistencijos išsirutuliojo antinacinė rezistencija. Antinacinės rezistencijos, nacistinės okupacinės politikos Lietuvoje istorijos klausimai buvo aptarti keliuose pranešimuose. A. Bubnys kalbėjo apie Lietuvių fronto – vienos iš gausiausių ir įtakingiausių antinacinės rezistencijos organizacijų, tapusios tiesiogine LAF'o šaka, veiklą. Br. Vaitkevičius nagrinėjo antinacinio pasipriešinimo judėjimo tipologijos, struktūros, periodizacijos klausimus. Pranešėjo nuomone, Lietuvos politines jėgas, dalyvavusias rezistencinėje kovoje, galima suskirstyti į 2 stovyklas: 1) Lietuvių tautinė stovykla, vadovaujama VLIK'o ir 2) Lietuvos komunistinė stovykla, kovojusi už Tarybų

Lietuvą. Komunistinį pagrindį pranešėjas iš esmės vertino kaip patriotinį, nacionalinį reiškinių. R. Zizo pranešime buvo kritiškai vertinami ideologizuoti, istorinę tiesą iškraipantys teiginiai apie komunistinio pagrindžio veiklą, sovietinį partizaninį judėjimą, pagrindžiamas jo antipatriotinis, antinacionalinis, išreiškęs stalininės SSRS imperialistinius siekius, pobūdis. Č. Bauža aptarė Lietuvos žydų tragediją, pagrindinį dėmesį sutelkdamas į kaltės ir atsakomybės problemą lietuvių išeivijos spaudoje, V. Pšibilskis – lietuvių tautinės kultūros, S. Buchaveckas – švietimo, dvasinės rezistencijos okupaciniam režimui klausimus.

Konferencijoje taip pat buvo analizuojami Lietuvos tarptautinės padėties, pokario ginkluotos rezistencijos, trėmimų istorijos klausimai. P. Setkauskis pranešime "Lietuvos tarptautinis izoliavimas 1940–1945 m." atskleidė SSRS pastangas įteisinti ir pripažinti Lietuvos aneksiją. Tačiau Vakarų valstybės laikėsi neigiamos nuostatos dėl Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS sudėtį, oficialiai patvirtino šių valstybių teisę į nepriklausomybę, savarankišką valstybinį gyvenimą, blokavo tarptautines sutartis, kurios reikėtų Baltijos šalių priklausomumo SSRS įteisinimą. L. Truska pranešime "Ginkluotos pokario rezistencijos prasmė" teigė, jog "šventa tiesa, kad Lietuvos partizanai kovojo su krašto okupantais ir jų talkininkais dėl savo tautos laisvės ir nepriklausomybės". Tačiau ką Lietuvai davė ginkluota kova, užtrukusi beveik dešimtmetį? Partizanai neįstengė sutrukdyti sovietizuoti kraštą, uždarinėti bažnyčias, griauti paminklus. Pranešėjo nuomone, ginkluota rezistencija, prasidėjusi kaip nacionalinė išsivaduojamoji kova, ilgainiui prarado bet kokią laimėjimo perspektyvą ir per ilgai užsitęsusi, galų gale virto beprasmiu raju liejimu. J. Bagušauskas aptarė Lietuvos jaunimo pasipriešinimą sovietiniam režimui.

N. Kairiūkštytė nagrinėjo SSRS rusų tautybės piliečių, karo metais atvežtų į Lietuvą reevakuacijos karo pabaigoje ir pirmaisiais pokario metais klausimus. Pranešėjos duomenimis, 1944–1946 m. iš Lietuvos buvo reevakuota 68.5 tūkstančiai žmonių, vėlesniais metais išvykdavo tik pavieniai žmonės.

V. Kašauskienė pranešime "Lietuvos gyventojų trėmimai: apgaulė ir tiesa" aptarė dokumentinės medžiagos apie Lietuvos gyventojų trėmimų paieškos problemas, kritiškai vertino spaudoje pasirodžiusius duomenis apie ištremtųjų skaičių. Jos nuomone, paskelbti duomenys, jog iš Lietuvos buvo išvežta 108 362 asmenys arba 29 923 šeimos yra arčiau tiesos.

Konferencijos metu vyko diskusijos: "1941 m. birželio sukilimas istorijos moksle ir tautos atmintyje", "Lietuvos aneksija: stalininio režimo įtvirtinimas", "Hitlerinė okupacija: lietuvių tautos kova ir netektys", "Antrojo pasaulinio karo padariniai ir Lietuva".

Konferencijoje dalyvavo ir diskusijose kalbėjo svečias iš JAV, vienas iš antinacinės rezistencijos vadovų A. Damušis, Sąjūdžio Vilniaus miesto tarybos narys, buvęs partizanas E. Simonaitis ir kt.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad konferencijoje visais svarstytais klausimais buvo pateikta naujų faktų, pareikšta įdomių samprotavimų, teiginių, išvadų. Nors kai kuriuose pranešimuose dar buvo galima pastebėti marksistinės metodologijos apraiškų vertinant praeitį reiškinius, konferencija parodė, jog Lietuvos istorikai išsivaduoja iš jos varžtų, atsisako ideologizuotų ir politizuotų sovietinių dogmų, pseudomokslinių teiginių.

Rimantas Zizas